EISEN BIJ HET BENOEMEN VAN CLERICI IN DE EERSTE VIER EEUWEN VAN ONZE JAARTELLING

DOOR

Mr Dr E. J. JONKERS

De vraag, welke eisen in de eerste vier eeuwen van onze jaartelling gesteld werden bij het benoemen van kerkelijke functionarissen, heeft m.i. tot nu toe niet voldoende de belangstelling der geleerden getrokken.

Zo bespreken de werken, die zich bezig houden met de organisatie van de oude Christelijke kerk o.m. wel de wijze van benoeming en de plechtigheden, waarmee de wijding gepaard ging, maar aangaande de voorwaarden, waaraan de candidaten moesten voldoen, vernemen wij niets [1]).

Ook de handboeken der Kerkgeschiedenis behandelen het door ons bedoelde probleem niet of vluchtig [2]). Het handboek van J. N. Bakhuizen van den Brink en J. Lindeboom bijv. laat deze kwestie nagenoeg buiten beschouwing [2]), evenals de Geschiedenis der Kerk van F. W. Grosheide c.s. [3]).

J. de Jong en R. R. Post beschrijven zowel de strijd voor het celibaat als ook, in het kort, de procedure der verkiezing, terwijl zij tevens als voorwaarden voor de opname in de geestelijke stand noemen: de burgerlijke vrijheid [4]), een goede naam, gebleken ge-

[1]) Vgl. bijv. Th. Harnack, *Der christliche Gemeindegottesdienst im apostolischen und alt-katholischen Zeitalter*, Erlangen 1854; W. Beyschlag, *Die christl. Gemeindeverfassung im Zeitalter des N. Testaments.* Verhandelingen uitgeg. door Teyler's Genootschap, Haarlem 1874; J. H. Maronier, *De inrichting der Chr. gemeenten voor het ontstaan der Kathol. Kerk.* Verh. uitgeg. d. Teyler's Gen. Haarlem 1874; E. Hatch, *Die Gesellschaftsverfassung der christl. Kirche im Altertum*, mit Excursen von A. Harnack, Giessen 1883; E. Loening, *Die Gemeindevert. des Urchristentums*, Halle 1889; S. W. Louw, *Het ontstaan v. h. Priesterschap in de Chr. Kerk* Diss., Utrecht 1892; P. A. E. Sillevis Smitt, *De organisatie v. d. Chr. Kerk in den Apostolischen tijd.* Diss. Amsterdam V.U. 1910; A. Harnack, *Entstehung u. Entwicklung der Kirchenvert.*, Leipzig 1910; Id., *Die Mission u. Ausbreitung des Christentums*, Leipzig 1924. Voor verdere litteratuur worde verwezen naar de *Kirchengesch. auf Grund des Lehrbuches von F. X. von Funk* neubearbeitet v. K. Bihlmeyer, I[8], Paderborn 1926, S. 72.

[2]) Handboek der Kerkgesch. I[2], 's-Gravenhage 1943, p. 94 en 119.

[3]) I, Kampen z.j., blz. 18 en 59.

[4]) Vgl. hierover ook E. J. Jonkers, *Das Verhalten der alten Kirche hinsichtlich der Ernennung Zum Priester von Sklaven, Freigelassenen und Curiales, Mnemosyne*, 1942, p. 286 vlg.

schiktheid voor het opklimmen in een hogere rang en het opgeven van het eventuele wereldlijke ambt [1]).

Van de Nederlandse handboeken is dat van P. Albers S. J. op dit gebied wel het uitvoerigst. Uiteengezet wordt, dat tweemaal gehuwden, pas bekeerden of tijdens een gevaarlijke ziekte gedoopten in de regel niet voor het priesterschap in aanmerking kwamen, terwijl voor een bisschop de leeftijd van vijftig jaar en voor lagere geestelijken die van dertig jaar werd geëist [2]). Hetzelfde ongeveer kan men vinden in de Kirchengeschichte van Funk-Bihlmeyer [3]), het Handbuch der Kirchengeschichte van E. Preuschen en G. Krüger [4]) en het Kompendium der Kirchengeschichte van K. Heussi [5]).

Ongeveer hetzelfde is het geval met de handboeken van het Kerkrecht. Zo beperkt J. B. Sägmüller [6]) zich in het derde stuk van deel I, dat „die kirchlichen Personen" en „die Kleriker im allgemeinen" behandelt, zich tot de Codex Iuris Canonici alleen, terwijl het historisch overzicht in het eerste stuk ons probleem verwaarloost. Aldus ook A. M. Koeniger [7]), wanneer hij „die Verfassung der Urkirche" bespreekt. R. Sohm [8]) wijst in de paragraaf, welke „die Bischöfe" als onderwerp heeft, wel op 1 Tim. 3, maar van een nadere historische uitwerking is geen sprake, evenmin als in de paragraaf, welke „die Ausbreitung des Episkopats" schildert.

Het uitvoerigst is het standaardwerk van P. Hinschius [9]), dat als basis het Corpus Iuris Canonici neemt. Aan de hand hiervan gaat hij de verschillende oorzaken na, welke, volgens deze verzameling, een verhindering vormden voor het bekleden van het priesterambt, echter zonder de historische groei daarbij te geven. Bovendien zijn er behalve de teksten, welke het Corpus Iuris Canonici bevat, nog vele andere op dit gebied, welke voor de historicus van belang zijn [10]).

---

1) *Handboek der Kerkgesch.*, I[4], Nijmegen/Antwerpen 1945, p. 111 vlg. en p. 192.
2) *Handboek der algemene Kerkgesch.* I[5], 's-Hertogenbosch/Antwerpen 1925, p. 106 vlg.
3) p. 72 vlg. en p. 216 vlg.
4) I. Tübingen 1911, p. 56 en 158.
5) Tübingen 1922, p. 60 en 82 vlg.
6) *Lehrbuch des kath. Kirchenrechts*, I, Freiburg i. B. 1925, p. 279 vlg. en p. 34 vlg.
7) *Grundriss einer Geschichte des kath. Kirchenrechts*, Köln 1919, p. 10 vlg.
8) *Kirchenrecht*, Leipzig 1892, p. 90 vlg. en p. 179 vlg.
9) *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, I, Berlin 1869, p. 11 vlg.
10) Immers het C.I.C. is meer een „dogmatiek" dan een wetboek. Vgl. Bakhuizen v. d. Br., *o.c.*, p. 16.

Over de eisen, die aan het intellect van a.s. kerkelijke functionarissen werden gesteld, kan men schaarse gegevens vinden in de werken van Ludovicus Thomassinus [1]), Giovanni di Giovanni [2]) en Aug. Theiner [3]), welke zich evenwel in het bijzonder bezig houden met het ontstaan en de ontwikkeling der seminaria. Dezen nu zijn hoofdzakelijk voortgekomen uit de oude kloostergemeenschappen en kloosterscholen met haar eisen van armoede en kuisheid [4]). En al hebben verschillende clerici behoord tot hen, die zich eerst aan het kloosterleven hadden gewijd [5]), toch moet het aantal dergenen, die niet uit de kloosters afkomstig waren, zeer aanzienlijk zijn geweest [6]).

Het zijn de eisen bij het benoemen speciaal van de laatste categorie, welke het onderwerp van deze studie zullen uitmaken, te meer daar de voorwaarden, waaraan leerlingen der kloosterscholen moesten voldoen, nog niet zo heel lang geleden uitvoerig door H. Nelz behandeld zijn [7]), maar dit voor de saeculiere geestelijkheid voor deze periode nog niet is geschied [8]).

---

[1]) *Vetus et nova Ecclesiae disciplina*, Venetiis 1773.

[2]) *La storia dei Seminari chiericali*, Romae 1747.

[3]) *Gesch. der geistlichen Bildungsanstalten*, Mainz/Weenen 1835. De twee boeken van zijn voorgangers worden door Theiner aldus gekarakteriseerd: Ersteres Werk zeichnet sich durch einige geschichtliche Notizen aus, obschon es in diesem Abschnitte (d.w.z. de eerste zes eeuwen) im Verhältnisz zu den übrigen mit unglaublicher Schwäche gearbeitet ist, letzteres durch seine praktischen Winke über die innere Einrichtung der Seminarien (p. 2). Het boek van Th. zelf is echter, althans voor de eerste zes eeuwen, niet veel meer dan een combinatie der resultaten van deze voorgangers.

[4]) Theiner, *o.c.*, p. 7 vlg.

[5]) Theiner, *o.c.*, p. 15 vlg.

[6]) Dit kan men bijv. concluderen uit de strijd om het celibaat der clerici.

[7]) *Die theologischen Schulen der morgenländischen Kirchen während der sieben ersten Jahrhunderten in ihrer Bedeutung für die Ausbildung des Klerus*, Bonn 1916. Vgl. ook G. Bardy, *Les écoles romaines au second siècle, Revue d'histoire ecclésiastique*, 1932, pl 65 vlg.

[8]) Daarbij komt nog, dat de aandacht der geleerden wat de intellectuele eisen betreft, zich meer op het volgende tijdperk, de vroege middeleeuwen heeft gericht, waarin de Kerk langzamerhand een wereldmacht werd en de alleenvertegenwoordigster van een nieuwe algemene beschaving (Vgl. hierover H. von Schubert, *Gesch. der christl. Kirche im Frühmittelalter*, Tübingen 1921, p. 704 vlg.): Bijv. G. H. Hörle, *Frühmittelalterliche Mönchs- und Klerikerbildung in Italien. Geistliche Bildungsideale und Bildungseinrichtungen in Deutschland vom 6. bis zum 9. Jahrh.* Freiburg i. Br. 1914; F. A. Specht, *Gesch. des Unterrichtswesens in Deutschland bis zum 13. Jahrh.*, Stuttgart 1885; O. Denk, *Gesch. des gallo-fränkischen Unterrichts und Bildungswesen bis auf Karl den Grossen*, Mainz 1892. Daarnaast werd de tijd vanaf de twaalfde eeuw veelvuldig bestudeerd, toen de opleiding der clerici nieuwe inhoud kreeg door de zelfstandige denkarbeid der scholastiek. Bijv. S. D. Sweeney, *Clerical learning in the 13th century. The clergy review*, 1946, p. 509 vlg.; J. H. R. Moorman, *Churchlife in England in the 13th century*, Cambridge, 1945; A. H. Thompson, *The English clergy and their organisation in the later Middle-Ages*, Oxford, 1947; V. Beltran de Heredia O. P., *La formación intelectual del clero en España durante los s. 12, 13 y 14, Rivista española de Teologia*, 1946, p. 313 vlg.

De oudste teksten, welke de eisen voor een a.s. clericus formuleren, zijn de eerste brief van de Apostel Paulus aan Timotheus en zijn brief aan Titus [1]), welke in de jaren 66 of 67 geschreven zijn [2]): Om episcopus te kunnen worden moet men zijn *irreprehensibilis, unius uxoris vir, sobrius, prudens, ornatus, pudicus, hospitalis en doctor*. Voorts mocht men niet opvliegend, strijdlustig of geldgierig zijn. Ook werd als eis gesteld, dat men een goed bestuurder van zijn eigen huis zou zijn, met alle waardigheid zijn kinderen in toom houdend. Immers hoe zou iemand voor de gemeente Gods zorg kunnen dragen, als hij in zijn eigen huis niet zou weten te regeren? Tenslotte mocht men niet terstond na bekering benoemd worden. Het zijn dus hoofdzakelijk zedelijke eisen, welke door Paulus werden gesteld, behalve dan de intellectuele eis, dat de candidaat bekwaam zou moeten zijn om te onderwijzen.

Van diaconi werd verlangd, dat zij vroom en eerbaar zouden zijn, niet aan de wijn verslaafd of met twee tongen sprekend. Tevens mochten zij niet geldgierig zijn. Hier lezen wij dus alleen maar eisen van zedelijke aard, hetgeen eveneens het geval is in de brief aan Titus [3]).

Voordat zij tot het diaconaat werden toegelaten, moesten de candidaten op deze kwaliteiten worden onderzocht (*probentur primum*).

Deze voorschriften van Paulus zijn de grondslagen gebleven voor de houding, welke door de Kerk in de eerste twee eeuwen van haar bestaan werd aangenomen. In de eerste brief van Clemens, die omstreeks het jaar 96 werd geschreven [4]), worden de episcopi genoemd *viri probati*, en in de kort na Ignatius' dood geschreven brief van Polycarpus aan de Philippenzen [5]) worden richtlijnen gegeven voor de in functie zijnde priesters, welke een zekere overeenkomst vertonen met Paulus' zedelijke voorschriften en dezen nader preciseren: *Diaconi ... inculpati esse debent, ... ne calumniatores sint, ne bilingues, sed continentes in omnibus, misericordes, seduli, incedentes iuxta veritatem* [6]). Eisen van intellectuele aard worden ook hier niet gesteld, evenmin als in de naar alle waar-

---

[1]) 1 Tim. 3, 1–13; Titus 1, 5–9.
[2]) Vgl. Albers, *o.c.*, p. 45.
[3]) I, 44.
[4]) Vgl. Bakh. v. d. Br., *o.c.*, p. 52.
[5]) Vgl. Bakh. v. d. Br., *o.c.*, p. 54.
[6]) C. 5. Vgl. ook c. 6.

schijnlijkheid uit de eerste helft der tweede eeuw stammende Didache [1]), welke een korte samenvatting geeft van de eisen, waaraan een te kiezen bisschop moest voldoen [2]).

Langzamerhand deed zich echter de noodzakelijkheid gevoelen om als episcopus een man van meer gevorderde leeftijd te kiezen, daar de mogelijkheid bestond, dat de gemeenteleden anders niet voldoende eerbied voor hem hadden. Zo spoort Ignatius in een omstreeks 115 geschreven brief de gemeenteleden van Magnesia aan om eerbied te hebben voor hun *iuvenilis episcopus*, van wie hij ook even daarna zegt, dat zijn *iuvenilis conditio conspicua* is [3]).

Voor de derde eeuw zijn de Didascalia onze voornaamste bron. Behalve het zich handhaven van de reeds eerdér gestelde eisen voor toelating tot het priesterschap, welke vaak nader gepreciseerd werden, zien wij ook nieuwe eisen: Om te voorkomen wat Ignatius was opgevallen bij de gemeenteleden van Magnesia, wordt in de Didascalia voorgeschreven, dat de episcopus minstens vijftig jaar moet zijn. Maar in een kleine gemeente mag van dit voorschrift worden afgeweken, wanneer er geen geschikte candidaten van die leeftijd zijn. Voorts doet zich meer en meer de noodzakelijkheid gevoelen, dat aan het hoofd van een kerkelijke gemeente staat iemand, die enige opleiding genoten heeft. Vandaar het voorschrift der Didascalia, dat de te benoemen episcopus, zo mogelijk (*si possibile est*) *eruditus* moet zijn en wanneer hij ongeletterd is (*si sine litteris est*), dan moet hij toch wel kennis hebben van het Woord Gods [4]).

---

[1]) Vgl. *Bakh. v. d. Br., o.c.*, p. 54/5.

[2]) C. 15: Kiest U bisschoppen en diakenen den Heer waardig, zachtmoedige, waarachtige en beproefde (*probati*) mannen. (Vert. v. A. M. v. d. Laar Krafft, Amsterdam 1940).

[3]) Vgl. Bakh. v. d. Br., *o.c.*, p. 53 vlg.

[4]) II, 1 Pastor, qui constituitur in episcopatu presbyterii et in ecclesiis omnibus et parochiis, oportet eum sine querela esse, irreprehensibilem, alienum ab omni iniquitate, virum non minus annorum quinquaginta, quoniam per quandam rationem iuveniles luxurias et diabolica vitia aufugisse iam videtur esse et ab iis, quae a falsis fratribus in multos iactantur, blasphemiis, qui ignorant verbum Dei, quod in Evangelie est: „Quoniam, inquit, qui dixerit verbum otiosum, reddet rationem pro eo Domino in die iudicii. De verbis enim tuis, ait, iustificaberis et de verbis tuis condemnaberis" (Matth. 12, 36–37). Sit igitur, si possibile est, eruditus et, si sine litteris est, sed notitiam habens Verbi Divini et stabilis aetate. Si autem in parochia modica ordinandus est episcopus et non invenitur, qui tempora aetatis iam transisse videatur et testimonium habere et sapiens est autem iuvenis, et testimonium habet ab iis, qui cum eodem sunt, quia dignus est ad episcopatum et per iuvenilem aetatem per mansuetudinem et bonam conversationem senectutem ostendit, probetur et, si ab omnibus tale testimonium habet, constituatur episcopus in pace .... Unde etiam si iuvenis est, tamen ut mansuetus sit, timidus et quietus .... Sit autem misericors ... Similiter et pacificus ... Sit autem et sine

Over de leeftijd, vereist om tot een kerkelijke functie lager dan die van episcopus benoemd te kunnen worden, verschaffen de Didascalia ons geen inlichtingen. Maar een decreet, dat veelal aan Paus Fabianus (236–250) wordt toegeschreven en door Gratianus in zijn verzameling is opgenomen [1]), stelt voor presbyteri de leeftijd van dertig jaar vast, dezelfde leeftijd, welke door het in 314 te Laodicaea gehouden concilie werd vereist [2]). Voorts wordt aan een priester, die analphabeet is, verboden de mis te celebreren, daar hij immers hiertoe niet in staat is [3]). Het Westen gaat in dit opzicht dus verder dan het Oosten.

Tenslotte stellen de Didascalia de eis, dat de candidaat recht van lijf en leden moet zijn, waarbij duidelijk Oud-Testamentische invloed aan het licht treedt [4]). Maar de waarschijnlijk uit de vierde eeuw stammende Canones Apostolorum [5]) laten ons een bewuste reactie hiertegen zien: Alleen doven en blinden kunnen om redenen van practische aard niet tot episcopus worden benoemd [6]). Andere lichaamsgebreken vormen geen beletsel [7]). Zelfs tegen een eunuch bestaan geen bezwaren, mits de candidaat aldus geboren is of door

---

omni malitia et iniquitate et malignitate ... Sit ergo sobrius, castus, constans, ornatus, non turbulentus, non vino multo deditus, non percussor, non avarus, non neophytus ... Talem decet esse episcopum, unius uxoris virum, curam domus suae bene agentem ... Et sic ordinetur in episcopatum, si est castus, si uxorem castam et fidelem habuit aut habet, si filios pie educavit et erudiens produxit, si ii, qui intra domum eius sunt, reverentur eum et honorant eum et omnes subditi ei sunt. Si enim qui secundum carnem illius proprii sunt, seditionem faciunt adversus eum et non parent ei, quomodo ei, qui foris domum eius sunt, curae ipsius commissi, se ei subicient? Et examinetur an sine macula sit in rebus saeculi et in corpore suo. Scriptum est enim: „Inspice an sit macula in eo, qui sacerdos est faciendus" (Lev. 21, 17). Sit autem et ira vacuus, quia Dominus dicit: „Ira etiam prudentes perdit" (Prov. 15, 1). Et sit misericors et benevolus et caritate plenus, quia dicit Dominus: „Caritas operit multitudinem peccatorum" (Petr. 4, 8).

1) Mansi, *Conciliorum amplissima collectio* I, 786 (Gratianus, Distinctio 78, c. 1) Si quis triginta aetatis suae non impleverit annos, nullo modo presbyter ordinetur, etiamsi valde sit dignus, quia et ipse Dominus triginta annorum baptizatus est et sic coepit docere.

2) C. 11 (Mansi II, 541) Presbyter ante triginta annos non ordinetur, etiamsi fuerit homo valde dignus, sed reservetur. Dominus enim Iesus Christus in trigesimo anno baptizatus est et coepit docere.

3) Eiusdem decreta ex capite nono (Mansi I, 786) Ut presbyter illitteratus missam celebrare non audeat. Sacrificium non est accipiendum de manu sacerdotis, qui orationes vel actiones et reliquas observationes in missa secundum ritum implere non potest.

4) Vgl. ook J. Pedersen, *Israel, its life and culture*, I II Londen/Kopenhagen 1926, p. 226.

5) Vgl. Preuschen-Krüger, *o.c.*, p. 120; Bakh. v. d. Br., *o.c.*, p. 122; De Jong en Post, *o.c.*, p. 291; Albers, *o.c.*, p. 166; Funk-Bihlmeyer, *o.c.*, p. 233.

6) C. 77 (Mansi I, 46) Qui autem est surdus et caecus, ne fiat episcopus, non ut pollutus, sec ne ecclesiastica impediantur.

7) C. 76 (Mansi I, 46) Si quis vel oculo orbatus vel femore oblesus episcopatu autem dignus sit, fiat.

mishandeling in deze toestand is gebracht [1]). Maar wie zichzelf in dit opzicht letsel heeft toegebracht, wordt niet toegelaten. Immers hij zondigt tegen God als schepper van de mens [2]). Hetzelfde standpunt nam het oecumenische concilie van Nicaea in: Alleen bij zelfverminking werd men van het priesterschap uitgesloten [3]). Toch was dit concilie voorlopig niet in staat om die Oud-Testamentische invloed te doen verdwijnen: De uit het eind van de vierde eeuw afkomstige Constitutiones Apostolorum [4]) koesterden weer dezelfde opvattingen op dit punt als de Didascalia [5]).

Door Paus Innocentius I (402–407) werd de opvatting van het concilie van Nicaea uitgebreid: Ieder, die zichzelf hoe dan ook verminkt had, bijv. door zich een vinger af te snijden, mocht niet tot het priesterschap worden toegelaten [6]).

Ook in het voorschrift van Paulus, dat de episcopus *unius uxoris vir* moest zijn, mag men volgens een brief van Paus Siricius (384–399) aan Himerius de bisschop van Tarragone Oud-Testamentische invloed zien [7]). Terwijl wij nu in de derdeeeuwse Didascalia met de

---

[1]) C. 20 (Mansi I, 34) Eunuchus, si ex hominum quidem iniuria factus sit vel in persecutione virilibus privatus sit, vel si natus est et dignus est, fiat.

[2]) C. 21 (Mansi I, 34) Qui se ipsum mutilavit, ne sit clericus: Est sui homicida et De opificii hostis. Dat dergelijke zelfverminkingen in een overdreven verlangen naar kuisheid voorkwamen, zien wij uit een canon van het in de eerste helft van de derde eeuw gehouden concilie van Achaia (Mansi I, 789): Congregata fuit haec synodus adversus ineptam Valesiorum sive Eunuchorum sectam, qui simpliciter interpretantes verba illa Domini „Sunt eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum caelorum", et se ipsos castrabant et hospites suos, id est peregrinos ad se devertentes. Itaque sunt damnati a synodo Achaiae, ut scribit auctor Praedestinati Lib. I, cap. 37: In tricesimam et septimam haeresim Valesii incurrunt, qui infelices et se ipsos castrant et hospites suos. Hoc modo dicunt impleri „Qui se castraverunt propter regnum caelorum" ... Hi a synodo sunt damnati Achaiae. Vgl. Didasc. VI, 10, 2 en VI, 20, 1.

[3]) C. 1 (Mansi II, 667) Si quis a medicis excisus vel a barbaris exsectus tus est, is in clero maneat. Si quis autem cum esset sanus se ipsum exsecuit, cum etiam in clero examinatum, cessare convenit et deinceps nullum talem promoveri. Quemadmodum autem hoc manifestum est, quod in iis, qui de industria hoc agunt et se ipsos audent exc dere, datum est: Ita si aliqui a barbaris vel dominis castrati sint, inveniantur autem et ii alioqui digni, tales in clerum admittit canon.

[4]) Bakh. v. d.. Br., *o.c.*, p. 122.

[5]) II, 3 (Mansi I, 287) Excutiatur igitur an in iis, quae ad usum hominum atque vitam pertinent, omni vitio caret. Scriptum est enim: „Inspicite an sit macula et vitium corporis in eo, qui eligitur ad sacerdotium".

[6]) Epistula Innocentii ad Felicem Nucerianum episcopum (ep. 4) c. 1 (Mansi III, 1046) Qui igitur partem cuiuslibet digiti sibi ipsi volens abscidit, hunc ad clerum canones non admittunt. Cui vero casu aliquo contigit, dum aut operi rustico curam impendit aut aliquid faciens se non sponte percussit, hos canones praecipiunt et clericos fieri et si in clero fuerint reperti, non abici.

[7]) C. 8 (Mansi III, 659) Ubi illud est, quod Deus noster data per Mosen lege constituit dicens: „Sacerdotes mei semel nubant "(Lev. 21) et alio loco (Ezechiel 44): „Sacerdos uxorem virginem accipiat, non viduam, non repudiatam, non meretricem". Quod secutus Apostolus, ex persecutore praedicator, unius uxoris virum tam sacerdotem quam diacocum fieri debere mandavit.

andere door de Apostel gestelde zedelijke eisen ook die van het slechts eenmaal gehuwd zijn nog zonder meer lezen [1]), zien wij in de tijd daarna, dat zowel in het Oosten als in het Westen aan dit laatste voorschrift uitbreiding wordt gegeven. In het Oosten bepaalde het concilie van Ancyra (314), dat diaconi, die er bij hun benoeming voor uitkwamen, dat zij in de toekomst niet zonder vrouw zouden kunnen, een huwelijk mochten aangaan. Namen zij echter op zich om ongetrouwd te blijven, dan moesten zij deze gelofte nakomen [2]). Hier zien wij dus een zekere neiging tot sexuele onthouding. Sterker zien wij deze tendens in de canones van het eveneens in 314 gehouden concilie van Neocaesarea: Een presbyter, die na zijn benoeming in het huwelijk trad, werd uit zijn ambt ontzet, terwijl aan degene, die bij zijn benoeming gehuwd was, voortaan onthouding werd voorgeschreven [3]). De eis dus van het ongehuwd zijn werd niet gesteld, maar wel die van onthouding na benoeming. Zoals wij hieronder nog zullen zien, gold dit voorschrift alleen voor de hogere kerkelijke functionarissen, die altaardiensten moesten verrichten. In deze bepalingen mogen wij naar alle waarschijnlijkheid invloed aannemen van een bij zeer vele volken en ook bij de Joden algemeen verbreid geloof in de verontreinigende werking van alles, wat met geslachtsverkeer samenhangt, waarvan het Christendom in die tijd zich soms niet geheel heeft kunnen losmaken [4]).

Ook in het Westen werden door concilies dergelijke voorschriften gegeven: Bekend is de 33e canon van het omstreeks 306 te Elvira in Spanje gehouden concilie, welke bepaalt, dat episcopi, presbyteri en diaconi en verder alle clerici, die dienst bij het altaar moesten doen, niet meer samen met hun vrouwen mochten leven en kinderen verwekken [5]). Aldus ook het concilie van Arles in 314 [6]).

1) Vgl. blz. 133, noot 4.

2) C. 10 (Mansi II, 518) Quicumque diaconi constituti in ipsa constitutione testificati sunt et dixerunt oportere se uxores ducere, cum non possint sic manere, ii si uxorem postes duxerint, sint in ministerio eo quod ab episcopo concessum. Si autem hoc silentio praeterito et in ordinatione ut ita manerent suscepti sunt, postea autem ad matrimonium venerunt, ii a diaconatu cessent.

3) C. Z (Mansi II, 450) Presbyter si uxorem duxerit ordine suo moveatur. C. 8 (Mansi II, 451) Quodsi cohabitet non potest sibi commissum ministerium exsequi.

4) Vgl. E. J. Jonkers, *Einige Bemerkungen über Kirche und heidnische Reinheitsvorschriften*, *Mnemosyne* 1943, p. 156 vlg.: A. Noordzij, *Het boek Leviticus*, Kampen, 1940, p. 156; J. Pedersen, *o.c.*, III–IV, p. 278 vlg.

5) Mansi II, 11 Placuit in totum prohiberi episcopis, presbyteris et diaconis vel omnibus clericis positis in ministerio abstinere se a coniugibus suis et non generare filios. Quicumque autem fecerit ab honore clericatus exterminetur.

6) C. 29 (Mansi II, 474) Praeterea quod dignum, pudicum et honestum est, suademns

Door het oecumenisch concilie van Nicaea werd evenwel aan deze tendentie in het jaar 325 een krachtig halt toegeroepen, zoals ons zowel uit de Kerkgeschiedenis van Socrates bekend is [1]), als uit een commentaar van Gelasius van Cyzicus [2]). Toen zich nl. op dit concilie een streven openbaarde om aan episcopi, presbyteri, diaconi, subdiaconi en andere geestelijken van dezelfde rang, die bij hun benoeming getrouwd waren — dus ook hier werd de eis van ongehuwd zijn niet gesteld — verdere gemeenschap met hun vrouw te verbieden, stond de hoogbejaarde bisschop Paphnutius, die als kloosterling zelf steeds ongehuwd was geweest, op en waarschuwde met ernstige woorden tegen een dergelijk besluit, waardoor hogere geestelijken afstand zouden moeten doen van de vrouw, die zij als leek of als lagere geestelijke hadden gehuwd. Het gevolg was, dat het concilie aan de hogere geestelijken zelf overliet of zij met hun echtgenoten verder wilden samenleven of niet. In het Oosten heeft men in het algemeen zich verder aan deze uitspraak gehouden. Wel stonden de Canones Apostolorum alleen aan de lectores en cantores, die bij hun benoeming ongetrouwd waren, toe om in het huwelijk te treden en werd dit aan de hogere geestelijken verboden, maar over onthouding van gehuwde hogere clerici wordt met geen woord meer gesproken [3]). Dezelfde houding treffen wij aan in de Constitutiones Apostolorum [4]).

---

fratribus, ut sacerdotes et Levitae cum uxoribus suis non coeant, quia ministerio quotidiano occupantur. Quicumque contra hanc constitutionem fecerit, a clericatus honore deponatur.

[1]) I, 8.

[2]) *Gelasii Cyziceni commentarius actorum concilii Nicaeni* II, 32 (Mansi II, 906) Censebant igitur non oportere ecclesiasticos sive episcopos, sive presbyteros, sive diaconos, sive subdiaconos aut alios quoscumque sacri illius ordinis cum uxoribus suis dormire, quas iam antea, cum laici essent, duxissent. Haec cum illi constituerent, surgens e medio episcoporum conventu divinus Paphnutius magna voce dixit: „Nolite gravare iugum ecclesiasticorum, nam honorabiles, inquit, nuptiae apud omnes et torus immaculatus. Nolite laedere ecclesiam nimio severi iuris excessu. Non omnes, ait, ferre possunt vitae illud institutum, quod omnibus affectibus vacat. Nemo, ut opinor, in caritate servabitur, si mariti singulis suis privantur uxoribus. Virorum cum suis uxoribus consuetudinem ego praeclaram continentiam esse dico, nec posse separari eam, quam Deus coniunxit (Matth. 19), et quam semel, cum lector aut cantor aut laicus esset, uxorem duxit. Atque ista quidem suasit Paphnutius, licet coniugii expers esset, propterea quod in monasterio a pueritia fuerat educatus. Quocirca viri consilio persuasus episcoporum coetus de quaestione ea tacuit et eorum reliquit arbitrio, qui volunt ex mutuo consensu a propriis coniugibus abstinere.

[3]) C. 25 (Mansi I, 34) Ex iis, qui non ducta uxore ad clerum promoti sunt, iubemus, si velint uxorem ducere, lectores et cantores solos.

[4]) VI, 17 (Mansi I, 462) Episcopum et presbyterum ac diaconum ordinari praecipimus, qui sint monogami, id est unius uxoris viri, sive uxores eorum superstites sint sive non. Post ordinationem tamen, si uxores non habent, praecipimus, ut non liceat amplius

Dat evenwel de andere stroming daarmee nog niet verdwenen was, blijkt uit een canon van het in 343 te Gangra in Paphlagonië gehouden concilie, waarin het anathema werd uitgesproken tegen hen, die weigerden de sacramenten te ontvangen van een getrouwde priester [1]).

Het Westen heeft zich daarentegen aan dit te Nicaea genomen besluit niet gestoord. Zo nam Paus Siricius er stelling tegen in zijn hierboven reeds genoemde brief aan Himerius van Tarragone [2]). Er zijn sacerdotes, aldus deze Paus, die geruime tijd na hun wijding niet alleen nog kinderen verwekken bij hun eigen vrouw, maar

---

ducere aut si antea duxerant, non alias in matrimonium accipere, sed potius quod cum haberent, ad ordinationem venerunt contentos esse; item ministros, cantores, lectores et ianitores monogamos, id est unumquemque eorum unius uxoris virum esse praecipimus. Si vero ante coniugium ad clerum accesserint, permittimus eis, ut uxores ducant, si eis cordi est. Iubemus vero, ut nullus in clero in matrimonium accipiat meretricem, aut ancillam, aut viduam, aut repudiatem, sicut etiam lex (Lev. 21) sancit.

[1]) C. 4 (Mansi II, 1102) Si quis de presbytero, qui uxorem duxit, contendat non oportere eo sacra celebrante oblationi communicare, fit anathema.

[2]) C. 6 (Mansi III, 658) Plurimos enim sacerdotes Christi atque Levitae post longa consecrationis suae tempora tam de coniugibus propriis quam etiam de turpi coitu subolem didicimus procreasse et crimen suum hac praescriptione defendere, quia in Veteri Testamento sacerdotibus ac ministris generandi facultas legitur attributa. Dicat mihi nunc quisquis ille est sectator libidinum praeceptorque vitiorum, si aestimat, quod in lege Mosis passim sacris ordinibus a Domino laxata sunt fraena luxuriae, praemonet dicens (Lev. 20, 7): „Sancti estote, quia et ego sanctus Dominus vester". Cur etiam procul a suis domibus anno vicis suae in templo habitare iussi sunt sacerdotes. Hac videlicet ratione, ne vel cum uxoribus possent carnale exercere commercium, ut conscientiae integritate fulgentes acceptabile Deo munus offerrent. Quibus etiam expleto deservitionis suae tempore uxorius usus solius successionis causa fuerat laxatus, quia non ex alia, nisi ex tribi Levi, quisquam ad Dei ministerium fuerat praeceptus admitti. Unde et Dominus Iesus, cum nos suo illustrasset adventu, in Evangelio protestatur, quia venerit implere non solvere (Cantic. 4). Et ideo ecclesiam, cuius sponsus est speciosus forma, castitatis voluit splendore radiare, ut in die iudicii, cum rursus advenerit, sine macula et ruga eam possit, sicut per Apostolum suum instituit, reperire. Quarum sanctionum sacerdotes omnes atque Levitae insolubili lege constringimur, ut a die ordinationis nostrae sobrietati ac pudicitiae et corda nostra mancipemus, dummodo per omnia Deo nostro in his, quae quotidie offerimus, sacrificiis placeamus. „Qui autem in carne sunt dicente electionis vase Deo placere non possunt. Vos autem iam non estis in carne sed in spiritu, si tamen spiritus habitat in vobis" (Rom. 8, 8). Et ubi poterit, nisi in corporibus sanctis, sicut legimus, Dei spiritus habitare? Et quia aliquanti, de quibus loquimur, ut tua sanctitas rettulit, ignoratione lapsos esse se deflent, his hac condicione misericordiam dicimus non negandam, ut sine ullo honoris augmento in hoc in quo detecti sunt, quamdiu vixerint, officio perseverent, si tamen post haec continentes se studuerint exhibere. Hi vero, qui illiciti privilegii excusatione nituntur, ut sibi afferant veteri hoc lege concessum, noverint se ab omni ecclesiastico honore, quo indigne usi sunt, apostolicae sedis auctoritate deiectos, nec umquam posse veneranda attrectar mysteria, quibus se ipsi, dum obscoenis cupiditatibus inhiant, privaverunt. Et quia exempla praesentia cavere cavere non praemonent in futurum, si quilibet episcopus, presbyter atque diaconus (quod non optamus) deinceps fuerit talis inventus, iam nunc sibi omnem per nos indulgentiae aditum intelligat obseratum, quia ferro necesse est excidantur vulnera, quae fomentorum non senserint medicinam. Vgl. ook c. 9 (Mansi III, 659).

ook vader worden van buitenechtelijke kinderen en zich dan wat het eerste betreft verdedigen met een verwijzing naar de in Leviticus 21 gegeven voorschriften. Siricius is evenwel van oordeel, dat bij de Joden alleen daarom aan de priesters geoorloofd was te trouwen, omdat dezen uitsluitend uit de stam Levi moesten zijn voortgekomen en deze stam dus moest blijven voortbestaan. Daar echter door het Christendom deze beperking was weggevallen, bestond er geen reden meer om de priesters een huwelijk toe te staan, tenminste de hogere priesters, want aan de acolythi en subdiaconi was dit wel geoorloofd. Maar wanneer men diaconus wilde worden, dan moest men eerst een tijd lang in onthouding leven en ook na de benoeming van huwelijksgemeenschap afzien.

Alleen degenen, die uit onwetendheid in overtreding waren, konden vergiffenis verkrijgen. Maar promotie tot een hoger ambt werd hun ontzegd, terwijl in de toekomst op dit punt geen clementie meer zou worden toegepast. De straf bestond uit ontzetting uit het ambt.

In zijn brief aan de bisschoppen van Africa geeft hij nagenoeg gelijkluidende voorschriften o.m. verwijzend naar 1 Cor. 7 [1]).

Het schijnt, dat de voorschriften in deze brieven de neerslag zijn van een in 386 te Rome gehouden concilie, waarover ons verder nagenoeg niets bekend is [2]).

Ook de in de tweede helft van de vierde eeuw in Africa gevierde concilies eisten onthouding van die priesters, die de sacramenten verleenden. Wat de lagere geestelijken betreft werd het aan de gewoonte der plaatselijke kerken overgelaten of zij al dan niet mochten huwen [3]).

Een van deze gewoonten was, dat de lectores, wanneer zij volwassen waren geworden of moesten trouwen of de gelofte van kuisheid afleggen [4]).

[1]) Mansi III, 670.

[2]) Vgl. Mansi III, 677.

[3]) Conc. Carthaginense c. 1 (Mansi III, 693) Omnibus placet, ut episcopi, presbyteri et diaconi, vel qui sacramenta contrectant, pudicitiae custodes, etiam ab uxoribus se abstineant, ut in omnibus et ab omnibus pudicitia custodiatur, qui altari deserviunt (anno 390). Vgl. Codex canonum ecclesiae Africae c. 3 (Mansi III, 710) en c. 25 (Mansi III, 725), voorts Conc. Carthaginense circa tempora Caelestini Papae (eind vierde eeuw) c. 2 (Mansi III, 868).

Cod. can. eccl. Afr. c. 70 (Mansi III, 775) Praeterea cum de quorundam clericorum, quamvis erga uxores proprias, incontinentia referretur, placuit episcopos, presbyteros et diaconos secundum priora statuta etiam ab uxoribus continere; quod nisi fecerint, ab ecclesiastico removeantur officio. Ceteros autem clericos ad hoc non cogi, sed secundum uniuscuiusque ecclesiae consuetudinem observari debere.

[4]) Cod. can. eccl. Afr. c. 16 (Mansi III, 718) Item placuit, ut lectores, cum ad annos pubertatis pervenerint, cogantur aut uxores ducere aut continentiam profiteri.

Bij een van deze Afrikaanse concilies vinden wij een eis, welke wij nergens anders aantreffen: Men mag niet tot episcopus, presbyter of diaconus benoemd worden, als men niet eerst al zijn huisgenoten tot het Christendom heeft bekeerd [1]).

Van groot belang ook is het zedelijk leven van de vrouwen der candidaten voor het priesterambt. Hier eveneens is Paulus' voorschrift in zijn eerste brief aan Timotheus (1 Tim. 3, 11) weer het uitgangspunt geweest: Zij moeten zijn eerbaar, geen kwaadsprekersters, nuchter en betrouwbaar in alles. In de Didascalia heet het, dat de vrouw van een clericus *casta* moet zijn en *fidelis* [2]). Nadere bijzonderheden omtrent het begrip *castus* worden hier niet gegeven, maar wel vinden wij elders in de Didascalia, dat het in strijd met de goede zeden werd geacht, wanneer een weduwe voor de tweede maal in het huwelijk trad. Huwde zij voor de derde maal, dan werd zij als een *meretrix* beschouwd [3]). En in overeenstemming met deze opvatting lezen wij dan ook in de Canones Apostolorum, dat iemand, die getrouwd was of geweest was met een weduwe, een gescheiden vrouw, een *meretrix*, een slavin of een toneelspeelster, niet tot de waardigheid van presbyter, episcopus of diaconus gekozen mocht worden en evenmin een lager ambt mocht bekleden [4]), terwijl de Constitutiones Apostolorum dezelfde eisen stellen, hierbij verwijzend naar de Joodse wet [5]). Ook Paus Siricius tenslotte legt de nadruk op de eis, dat iemand alleen tot priester gekozen mag worden, als zijn echtgenote als maagd met hem in het huwelijk is getreden [6]).

In de derde eeuw werden niet alleen de leeftijden vastgesteld welke men bereikt moest hebben om het ambt van episcopus of

[1]) Cod. can. eccl. Afr. c. 36 (Mansi III, 736) Ut episcopi et presbyteri et diaconi non ordinentur priusquam omnes, qui sunt in domo eorum, Christianos fecerint.

[2]) II, 1, 3 Et sic ordinetur in episcopatum, si est castus, si uxorem castam et fidelem habuit aut habet.

[3]) III, 2 1 Iuniores vero viduae in loco viduarum ne instituantur, sed adiuventur ac subleventur, ne ratione inopiae secundas nuptias facere cupiant et exoriatur negotium offensionis. Hoc enim sciatis eam, quae semel nupsit, iuxta legem etiam secundo nubere, eam autem, quae ultra progreditur, esse meretricem. Vgl. ook III, 1, 1.

[4]) C. 17 (Mansi I, 462) Qui viduam accepit vel eiectam vel meretricem vel servam vel mimam seu scenicam, non potest esse presbyter vel episcopus vel diaconus vel omnino ex numero sacerdotali.

[5]) VI, 17 (Mansi I, 462) Iubemus vero, ut nullus ex clero in matrimonium accipiat meretricem aut ancillam aut viduam aut repudiatam, sicut etiam Lex (Lev. 21) sancit.

[6]) Ep. ad coepiscopos per Africam (Mansi III, 670) Ut is, qui laicus viduam duxerit, non admittatur ad clerum. Vgl. Ep. ad Himerium c. 9 (Mansi III, 569) en ook Ambrosii rescriptum ad Siricium Papam (Mansi III, 665) Sed quae potest laus esse coniugii, si nulla virginitatis est gloria.

presbyter te mogen bekleden, maar. zo wij de Liber Pontificalis mogen geloven, ontstond tegen het eind van deze periode ook het begin van een zekere hierarchie. Immers volgens deze verzameling van biographieën van Pausen [1]) zou Paus Gaius in 283 bepaald hebben, dat men om episcopus te kunnen worden achtereenvolgens de rangen moest doorlopen hebben van ostiarius, lector, exorcista, acolythus, subdiaconus, diaconus en presbyter [2]). In de vierde eeuw zette deze ontwikkeling voort en onder Paus Sylvester (314–335) bepaalde een te Rome gehouden concilie, dat men achtereenvolgens één jaar ostiarius, twintig jaar lector, tien jaar exorcista, vijf jaar acolythus, vijf jaar subdiaconus en vijf jaar dianonus moest zijn geweest alvorens tot presbyter te kunnen worden benoemd. En na gedurende zes jaar deze functie te hebben waargenomen kon men voor het episcopaat in aanmerking komen [3]), dus na de respectabele diensttijd van een en vijftig jaren!

Hieruit zou men wellicht mogen concluderen, dat men reeds op zeer jeugdige leeftijd tot de lagere ambten kon worden toegelaten en inderdaad komt dit in de brief van Paus Siricius aan Himerius duidelijk aan het licht [4]): Reeds vóór het bereiken van de puberteit kon men tot lector gekozen worden. Wanneer men daarna een zedelijk goed leven had geleid en slechts éénmaal gehuwd was geweest en wel met een vrouw, die ongerept haar huwelijk was ingegaan, dan kon men op zijn dertigste jaar tot acolythus worden benoemd en daarna achtereenvolgens tot subdiaconus en diaconus. Na dit laatste ambt gedurende vijf jaar op loffelijke wijze te hebben bekleed — over de duur van de beide vorige functies wordt niets

[1]) Vgl. over de tijd van ontstaan dezer verzameling Funk-Bihlmeyer, o.c. p. 292.

[2]) Mansi I, 1229 Hic constituit, ut omnes ordines in ecclesia sic ascenderent: Si quis episcopus fieri mereretur, ut esset ostiarius, lector, exorcista, acolythus, sequens subdiaconus, diaconus, presbyter et exinde episcopus ordinetur.

[3]) Mansi II, 1083 Si quis clericatum promereri desiderat, hoc iustum est, ut sit ostiarius annum unum, lector annos viginti, exorcista annos decem, acolythus annos quinque, subdiaconus annos quinque, diaconus annos quinque. Et si ad honorem presbyterii accedat et faciens in eo ordine annos sex, si fuerit omnium votiva gratia, non praemio, non invasione cupiditatis, nulli prorumpens gradum, sic ab omni ecclesia eligatur consecrandus episcopus nullo de membris ecclesiae intercidente et omni ecclesia conveniente.

[4]) C. 9 (Mansi III, 659) Quicumque itaque se ecclesiae vovit obsequiis a sua infantia, ante pubertatis annos baptizari et lectorem debet ministerio sociari. Qui ab accessu adulescentiae usque ad tricesimum aetatis annum, si probabiliter vixerit una tantum et ea, quam virginem communi per sacerdotem benedictione perceperit, uxore contentus, acolythus et subdiaconus esse debebit; post quae ad diaconii gradum, si se ipse primitus continentia praeeunte dignum probarit, accedat. Ubi, si ultra quinque annos laudabiliter ministrarit, congrue presbyterium consequatur. Exinde post decennium episcopalem cathedram poterit adipisci, si tamen per haec tempora integritas vitae ac fidei eius fuerit approbata.

gezegd — kon men tot presbyter worden gekozen en tien jaar later tot episcopus. De Paus week hier dus af van de door het concilie van Rome uitgevaardigde bepalingen, waarschijnlijk wegens de practische bezwaren, welke deze regeling met zich mee moet hebben gebracht. Aan hoe weinigen immers is een ambtsperiode van vijftig jaar en meer beschoren!

Uit een tegen het eind van de vierde eeuw in Africa gehouden concilie, hetwelk bepaalde, dat men niet vóór zijn vijf en twintigste jaar tot diaconus mocht worden benoemd [1]), blijkt, dat hier weer een andere regeling bestond. Trouwens ook op andere wijze wordt dit duidelijk: Augustinus werd op zijn twee en veertigste jaar, dus reeds negen jaar na zijn overgang tot het Christendom, bisschop van Hippo.

Het lijkt mij niet onmogelijk, dat gebrek aan behoorlijke candidaten in sommige streken wel eens geleid heeft tot bijzondere besluiten op dit gebied [2]).

Dergelijke bijzondere omstandigheden hebben waarschijnlijk ook het zojuist genoemde onder Paus Sylvester te Rome gehouden concilie er toe gebracht om niet alleen een hierarchie in te stellen, maar tevens om daarbij aansluitend de hoogst merkwaardige bepaling te maken, dat bij uitzondering met algemene stemmen een pas bekeerde tot alle kerkelijke rangen benoemd mocht worden, een bepaling, welke in strijd was met het voorschrift van Paulus op dit gebied! Geen wonder, dat het concilie van Nicaea op dit voorschrift zich tegen dergelijke benoemingen verzette, ook al erkende het, dat noodzaak veelal de oorzaak ervan was [3]), welke noodzaak vermoedelijk haar oorsprong vond in gebrek aan geschik-

---

[1]) *Cod. can. eccl. Afr.*, c. 16 (Mansi III, 718) Item placuit, ut ante viginti quinque annos aetatis nec diaconi ordinentur nec virgines consecrentur. Vgl. ook Conc. Carthaginense circa tempora Siricii Papae c. 4 (Mansi III, 880). Over eisen gesteld aan vrouwen, die kerkelijke functies wensten te bekleden vgl. C. Gerlings, *De vrouw in het Oud-Christelijk Gemeenteleven*, Amsterdam, z.j.

[2]) Vgl. Conc. Carthaginense circa tempora Siricii Papae c. 2 (Mansi III, 880) De Tripoli propter inopiam episcoporum unus episcopus veniat nl. naar de te Carthago te houden concilies. Vgl. c. 39 (Mamsi III, 836) Nam in Tripoli, ut asseritur, episcopi sunt quinque tantummodo.

[3]) C. 2 (Mansi II, 667) Quoniam multa vel necessitate vel urgentibus alioqui hominibus praeter canonem ecclesiasticum facta sunt, ut homines, qui e vita gentili ad fidem nuper accesserunt et exiguo tempore catechumeni, id est initiati fuere, statim ad lavacrum spirituale deducant et simulac baptizati fuerint, ad episcopatum vel presbyteratum provehant, recte visum est, ut deinceps nihil tale fiat. Nam et catechumeno tempore opus est et post baptismum probatione maiore. Apertum enim est scriptum Apostolicum, quod dicit (1 Tim. 3) non neophytum, id est recens plantatum, ne inflatus in iudicium incidat et diaboli laqueum.

te candidaten. Ook het in 347 te Sardica gehouden concilie verzette zich op dezelfde gronden tegen het benoemen van pas bekeerden en legde nadruk op de lange tijd, welke voor een clericus nodig is om zijn geschiktheid voor een hoger ambt te tonen [1]), terwijl de Canones Apostolorum hetzelfde oordeel uitspreken [2]), evenals Paus Siricius in een brief *ad universos orthodoxos* [3]). Uit dit schrijven blijkt, dat de *necessitas haereticorum* soms de oorzaak was van het benoemen van pas bekeerden tot de hogere kerkelijke functies. Wat moet men nu onder deze *necessitas haereticorum* verstaan? Naar alle waarschijnlijkheid het overgaan soms van een groot deel speciaal van de hogere geestelijken in sommige gemeenten naar een ketterse beweging, waarbij dan kwam, dat de overblijvende clerici dan minder geschikt werden geacht om tot de hogere ambten bevorderd te worden. In dergelijke gevallen gaf men dan de voorkeur aan meer geschikte pas bekeerden. Dit zou men ook kunnen opmaken uit Siricius' vraag of er onder de lagere geestelijken dan werkelijk zo weinig geschikte mannen waren voor een hoger ambt.

In verband hiermee lijkt het mij van belang het intellectuele peil na te gaan speciaal van de lagere clerici, voor zover dit mogelijk is.

De Didascalia stelden — wij zagen het reeds [4]) — de eis, dat een

[1]) C. 10 (Mansi III, 14) Neque enim convenit neque scientia et bona conversatio recipit, ut temere et leviter ad id accedatur, ut episcopus vel presbyter vel diaconus prompte et facile constituatur. Sic enim merito neophytus existimetur, quandoquidem et beatissimus Apostolus, qui fuit etiam doctor gentium, prohibuisse plane videtur, ne celeres fiant ordinationes. Longissimi enim temporis probatio et conversationem et uniuscuiusque mores non improbabiliter exprimere potuerit.

[2]) C. 79 (Mansi I, 46) Eum, qui ex vita gentili accesserit et baptizatus fuerit vel ex improba vivendi ratione, non est aequum protinus episcopum fieri. Iniquum est enim, ut qui sui nondum experientiam ostenderit, sit aliorum magister, nisi forte hoc divina gratia fiat.

[3]) C. 3 (Mansi III, 669) Certe illud etiam non fuit praetermittendum, ut, quod semel aut secundo necessitas haereticorum intulit, contra Apostolica praecepta, velut lege licitum, praesumi neophytum vel laicum, qui nullo ecclesiastico functus fuerit officio, inconsiderate vel presbyterum vel diaconum ordinare; quasi meliores Apostolis sint, quorum audeant mutare praeceptum. Et qui non didicit iam docere compellitur. Ita nullus reperitur idoneus clericorum? Nec inter diaconos nec inter alios clericos invenitur, qui sacerdotio dignus habeatur, sed ad condemnationem ecclesiae laicus postulatur? Quod ne fiat ultra, admoneo.

In het midden van de derde eeuw horen wij voor het eerst de eis, dat iemand, die tijdens een zware ziekte tot het Christendom bekeerd was, niet voor het ambt van priester in aanmerking mocht komen. Vgl. Eusebius, *Hist. Eccl.*, VI, 43; Cyprianus, *Ep.* 69, 13. Dit verbod werd door het in 314 te Neocaesarea gehouden concilie herhaald. Si quis aegrotans fuerit illuminatus, non potest in presbyterium evehi. Fides enim eius non est ex instituto, sedex necessitate, nisi forte propter consequens eius studium et fidem hominumque raritatem (c. 12 Mansi II, 541). Hier wordt dus de restrictie gemaakt, dat afwijking van deze regel mogelijk is bij gelovigheid ook na de ziekte en gebrek aan candidaten. Vgl. ook het conc. v. Laodicea c. 3 (Mansi II, 564).

[4]) Vgl. blz. 133, noot 4.

episcopus zo mogelijk *eruditus* moest zijn, en wanneer hij ongeletterd was, dan moest hij toch wel kennis hebben van het Woord Gods. Maar in de verder voorschriften van deze verzameling wordt met deze analphabeten geen rekening meer gehouden, want van de episcopus in functie wordt gezegd, dat hij niet alleen *sollicitus in doctrina* moet zijn en *assiduus in Scripturis Dei sollicite legendis*, maar ook de Heilige Schrift nauwgezet moet kunnen uitleggen en de Wet en de Propheten vergelijken met het Evangelie [1]). Hij wordt verder vergeleken met een arts [2]) en ernstig klinkt de waarschuwing: Meent niet, dat het episcopaat een gemakkelijke en lichte last is [3]).

Toch zullen vooral op het platteland verschillende episcopi zeer eenvoudigen van geest zijn geweest, zoals men zou kunnen opmaken uit het o.m. bij Eusebius te vinden verhaal van de eerzuchtige Novatus, die zich omstreeks het jaar 250 door drie dronken gevoerde plattelands-episcopi, *homines plane rudes et simplices*, tot episcopus zou hebben laten kiezen [4]), indien tenminste deze mededeling betrouwbaar is [5]).

Hier zien wij tevens het gevaar, dat kon schuilen in een te geringe ontwikkeling der episcopi, een gevaar, dat eveneens tot uiting komt in een canon van het algemene concilie van Sardica, ongeveer een eeuw later, welke episcopi met grotere ontwikkeling verbood om hun meer eenvoudige collega's te kleineren en te benadelen [6]).

---

[1]) Neque sit iracundus nec sit longanimis in admonendo et valde sollicitus in doctrina et assiduus in scripturis Dei sollicite legendis, ut scripturas accurate vertat et interpretetur et Legem et Prophetas comparet cum Evangelio, quomodo verba Legis et Prophetarum concordent cum Evangelio. Ante omnia autem sit bonus interpres Legis ac Deuterosis explicans et ostendens, quid sit lex Fidelium et quid vincula infidelium, ne quis ex iis, qui in tua potestate sunt, suscipiat illa vincula tamquam legem imponatque sibi onera gravia et fiat filius perditionis. Ergo sollicitus sis, Episcope, ut, si possibile est, omne verbum interpreteris, ut in multa doctrina populo tuo cibum praebeas e.q.s.

[2]) II, 20, 11 Ut medicus ergo super ecclesiam constitutus noli cessare offerendo medicinam his, qui in peccatis aegrotant.

[3]) II, 25, 12 Ne putetis facile et leve onus esse episcopatum.

[4]) *Hist. Eccl.* VI, 43. Vgl. *Epistula Cornelii Papae ad Fabium Episcopum Antiochenum* (Mansi I, 819).

[5]) Immers wat wij verder omtrent Novatus weten schijnt met deze mededeling in strijd.

[6]) C. 11 (Mansi III, 14) Osius episcopus dixit: Hoc quoque definire debemus, ut quando episcopus ex alia civitate in aliam civitatem vel ex alia provincia in aliam provinciam accesserit iactationis gratia propriis laudibus serviens aut religionis causa et velit longiori tempore illic agere, illius autem civitatis episcopus doctrinae non fuerit peritus, ne illum despiciat et frequentius concionetur, studens dedecore afficere et vilipendere personam episcopi (hic enim praetextus solet turbas excitare) nec eiusmodi calliditate alienam sedem sibi conciliare et tatrahere studeat non dubitans sibi traditam ecclesiam relinquere et in aliam transire.

Maar het ideaal blijft, dat de episcopus zal zijn *eruditus*, zoals ook weer in de Constitutiones Apostolorum aan het licht komt, waarin de woorden „zo mogelijk", welke in de Didascalia voorkomen, geschrapt zijn en evenmin sprake is van de mogelijkheid, dat hij niet zal kunnen lezen. De episcopus zal zich veel moeten bezig houden met de lectuur van de Heilige Schrift en deze nauwgezet kunnen uitleggen, opdat hij door zijn grote kennis het volk degelijk kan onderrichten [1]). Aan dit onderricht nu wordt vervolgens een apart hoofdstuk gewijd, waaruit wij kunnen opmaken, dat het geven hiervan nog niet zo'n eenvoudige taak was en zeker niet het werk van iedereen, hoe gelovig hij ook mocht zijn [2]).

Over de eisen op intellectueel gebied aan te benoemen lagere geestelijken wordt in de Didascalia noch in de Constitutiones gewag gemaakt, maar wij mogen wel aannemen, dat de voorschriften voor hen op dit gebied, evenals die omtrent het gehuwd zijn soepeler geweest zullen zijn dan voor de hogere clerici. Zo lezen wij, dat in 410 een in Syrië gehouden concilie voorschreef, dat iemand die onbekend was met de Leer, slechts dan subdiaconus kon worden, als hij het gehele Boek der Psalmen kon voordragen. Daarna rustte op hem de plicht om zich verder in de Leer te bekwamen [3]).

Hieruit zou men misschien mogen opmaken, dat de lagere clerici menigmaal onderwijs ontvangen zullen hebben van degenen, die boven hen geplaatst waren [4]).

Ongetwijfeld zullen ook op dit gebied belemmeringen geweest zijn voor het maken van promotie en zullen zij, die over een grotere kennis en ontwikkeling beschikten, veelal de onontwikkelden voor-

[1]) II, 1 (Mansi I, 287) Sit igitur eruditus, usu sermonis exercitatus. II, 5 (Mansi I, 290) Sit malorum tolerans, magna patientia in monendo, multa didicerit, meditetur de Libris Domini et studeat eis. Sit multus in lectione, ut scripturas accurate interpretetur, Evangelium ut Prophetis et Legi consonet; Legem et Prophetas ut Evangelio. Ait enim Dominus: Scrutamini scripturas, quia ipsae sunt, quae testimonium perhibent de me (Joh. 3). Et iterum: De me enim scripsit Moyses. Ante omnia sit episcopus bonus divisor, qui Legem et Deuterosim distinguat et demonstret quid sit lex Fidelium et quid vincula infidelium, ne quis sub vinculis ruat. Habe igitur curam Verbi, episcope, ut possis omnia secundum Verbum interpretari ac multa doctrina populum tuum copiose nutrias et illustratione Legis illumines.

[2]) VII, 40.

[3]) *Synodus Syriaca* c. 26 (Mansi III, 1171) Qui vero ignarus est in doctrina, nisi David totum (i.e. Psalterium) et ore suo recitet, neque subdiaconus fiat. Sed admoneatur, ne fiat donec totum David et ore suo addiscens recitet. Ob hanc enim licentiam erit obtenebratio in Ecclesia. Quodsi contigerit et acceperit quis, prius non eruditus, dexteram presbyteratus aut diaconatus, rursus colligat se, addiscat et consideret doctrinam, ne dormitent ministri Christi et sint idiotae in vero et doctrina sua.

[4]) Vgl. ook G. H. Hörle, *Frühmittelalterliche Mönchs- und Klerikerbildung in Italien*, Freiburg i. Br. 1914, p. 23.

bij zijn gestreefd, wanneer ook hun zedelijk leven op hoog peil stond. Want dit laatste werd praealabel geacht [1]).

Dikwijls ook zal men in de practijk, mede tengevolge van de enorme moeilijkheden, waaronder het Romeinse Rijk in die tijden gebukt ging, hebben moeten overgaan tot het benoemen zelfs van analphabeten. Maar officieel hield de Kerk er krampachtig aan vast, dat een te benoemen clericus in ieder geval moest kunnen lezen [2]). Ja zelfs werd later hierbij de hulp van de Staat ingeroepen, zodat ook Keizer Justinianus een Novelle uitvaardigde, dat een analphabeet geen enkele kerkelijke functie zou mogen bekleden [3]).

In dit licht beschouwd is het verklaarbaar, dat bij het kiezen van bisschoppen wel eens aan pas bekeerde intellectuelen de voorkeur gegeven werd boven veel minder ontwikkelde lagere clerici.

Gedeeltelijk vanuit dit standpunt, gebrek aan meer ontwikkelde clerici, moet m.i. ook de soepele houding begrepen worden, welke de Kerk dikwijls heeft aangenomen tegenover clerici, die, na afgevallen te zijn, later weer wensten terug te keren, vooral wanneer men aanmeent, dat de meer ontwikkelden door het bestuderen van de Heilige Schrift eerder tot een van de orthodoxie afwijkende opvatting zullen zijn gekomen.

In het midden van de derde eeuw, tijdens de Christenvervolgingen onder Decius, kwam eerst een ander probleem op en wel hoe de Kerk moest handelen ten aanzien van hen, die op 's keizers bevel uit angst aan de staatsgoden hadden geofferd en aan de offermaaltijd deelgenomen, de zgn. libellatici [4]).

Uit verschillende brieven van Cyprianus weten wij, dat dergelijke lieden niet tot het ambt van priester mochten worden toegelaten, terwijl priesters, die in dit opzicht een slappe houding hadden aangenomen, uit hun ambt ontzet werden. Priesters moesten immers volgens Leviticus 21 *integri* en *immaculati* zijn [5]).

---

1) Dit mag men opmaken uit de veel grotere plaats, welke de zedelijke voorschriften innemen. Zo noemt bijv. het concilie van Laodicea alleen de religieuse en zedelijke eisen, waaraan a.s. clerici moesten voldoen: C. 12 (Mansi II, 565) Ut episcopi metropolitanorum et eorum, qui sunt circum circa, episcoporum iudicio in ecclesiastico magistratu constituantur, diu examinati et in ratione fidei et in rectae rationis dispensatione.

2) Hörle, *o.c.*, p. 16 vlg.

3) Nov. 6, 4. In dezelfde Novelle wordt ook opgetreden tegen het benoemen van hen tot clerici, die meer dan een maal gehuwd waren (geweest).

4) Vgl. hierover Bakh. v. d. Br., *o.c.*, p. 92.

5) Vgl. bijv. zijn brief ad clerum et plebes in Hispania consistentes, welke geschreven werd a.a.v. een in 256 in Africa gehouden concilie, dat de bisschoppen Basilides en Martialis wegens hun slappe houding had afgezet (Mansi I, 907).

Het concilie van Elvira nam dezelfde houding aan ten opzichte van de haeretici [1]), maar in een canon van het concilie van Nicaea zien wij een opmerkelijke uitzondering [2]): Clerici, die tot de Paulianisten [3]) waren overgegaan, maar vervolgens weer van hun dwaling waren teruggekeerd, konden na een onderzoek, waarbij aan het licht was gekomen, dat zij a culpa et reprehensione alieni waren, weer in hun oude waardigheid worden hersteld! Hier komt weer Paulus' eis te voorschijn, dat een geestelijke *irreprehensibilis* moest zijn [4]).

In het jaar 362 namen concilies zowel in Egypte als in Spanje, Gallië en Griekenland het besluit, dat alle afvallige clerici, tenzij zij aanstichters tot afvalligheid waren geweest, weer in hun vroegere ambt hersteld moesten worden [5]).

Volgens een zeer oud verslag van een dezer kerkvergaderingen, werden die beslissingen genomen, naar aanleiding van een decreet van keizer Julianus Apostata, dat al degenen, die op grond van hun godsdienstige opvattingen door zijn voorganger verbannen waren, uit hun ballingschap terug mochten keren [6]). Naar alle waarschijn-

---

[1]) C. 51 (Mansi II, 14) Ex omni haeresi fidelis si venerit, minime est ad clerum promovendus, vel si qui sunt in praeteritum ordinati, sine dubio deponantur.

[2]) C. 19 (Mansi II, 675) De Paulianistis, qui deinde ad ecclesiam confugerunt, statutum est, ut ii omnino rebaptizentur. Si qui vero tempore praeterito in clericorum numero erant, si quidem a culpa et reprehensione alieni vis fuerint, rebaptizati ordinentur a Catholicae ecclesiae episcopo. Si vero examinatio eos non esse aptos deprehendit, deponi eos oportet. Similiter autem de de diaconissis et omnino de omnibus, qui inter clericos annumerantur, eadem forma servabitur.

[3]) Vgl. hierover Albers, *o.c.*, p. 148.

[4]) Vgl. ook Lev. 21.

[5]) Mansi III, 343 Exemplo Antiocheni et Nicaeni concilii Paulum Samosatenum episcopos ad poenitentiam citra pristinae dignitatis iacturam admittentium, magna etiam concilii maturitate a patribus in hac synodo constitutum fuit primo, ut episcopi per ignorantiam vel tormenta in haeresim lapsi, cum ad Catholicam ecclesiam reverterentur, in eodem honoris, quo insigniti fuissent, reciperentur; sin vero haereseos auctores fuissent, praevia paenitentia, ablatis honoribus, laica communio impertiretur. Huius canonis meminit sanctus Hieronymus (tom. II adversus Luciferum): Post reditum confessorum in Alexandrina postea Synodo constitutum est, ut exceptis auctoribus haereseos, quos error excusare non poterat, poenitentes ecclesiae sociarentur, non quod episcopi possint esse qui haeretici fuerant, sed quod constaret eos, qui reciperentur, haereticos non fuisse. Assensus est huic sententiae occidens et per tam necessarium concilium e satanae faucibus ereptus est mundus.

Athanasii e.p. Rufiano (Mansi III, 363) Domino dilecto et amantissimo comministro Rufiano Athanasius in Domino salutem. Facta est autem (synodus) et penes comministros, qui Graeciam habitant, porro nihilominus et ab his, qui in Hispania et Gallia sunt; et quod hic placuit et ubique: ita ut his, qui cadunt et praesunt impietati, ignoscatur quidem cum poenitentiam gesserint, non autem ulterius eis locus detur in clero. His autem, qui auctores non fuerint impietatis, placuit, ut venia detur et habeant cleri locum maxime cum excusationem persuasoriam dederint.

[6]) ***Libellus synodicus synodi Alexandrinae*** (Mansi III, 358) Iulianus igitur Apostata

lijkheid heeft de keizer gehoopt, dat door zijn maatregel de verschillende Christelijke partijen (Orthodoxen, Arianen, Semiarianen, Donatisten enz.) elkaar in onderlinge twisten zouden vernietigen [1]). Dit moet voor de Kerk een reden temeer geweest zijn om voorlopig een soepele houding aan te nemen, waardoor zij zeer veel kwaad heeft weten te voorkomen.

Eveneens in de tweede helft van de vierde eeuw bepaalde een in Africa gehouden concilie, dat zij, die als kleine kinderen bij de Donatisten waren gedoopt, na hun bekering tot het ware geloof clerici mochten worden [2]).

Maar reeds in het begin van de vijfde eeuw, wanneer de positie van de Kerk zich meer heeft geconsolideerd, is het met deze soepelheid grotendeels gedaan, zoals blijkt uit een brief van Paus Innocentius I (402–417): Arianen en *ceterea huiusmodi pestes* mochten niet in hun priesterlijke waardigheid worden hersteld. Een uitzondering wordt echter gemaakt voor degenen, die door Bonosus [3]). vóór diens veroordeling zijn benoemd. Om redenen van utiliteit werd, zoals de Paus zelf toegeeft, deze uitzondering gemaakt [4]).

---

imperator factus eos, qui sub Constantio in exilium acti fuerant, episcopos praetextu quodadam compassionis revocavit.

[1]) Vgl. Albers, *o.c.*, p. 77 met bewijsplaatsen.

[2]) *Canones diversorum conciliorum Ecclesiae Africanae*, c. 57 (Mansi III, 763) Ut parvuli apud Donatistas baptizati in Catholica ecclesia clerici ordinentur.

[3]) Vgl. Funk-Bihlmeyer, *o.c.*, p. 184.

[4]) Innocentii ep. ad Alexandrum episcopum Antiochenum c. 3 (Mansi III, 1505) Arianos praeterea ceterasque huiusmodi pestes, quia eorum laicos conversos ad Dominum sub imagine paenitentiae ac Sancti Spiritus sanctificatione per manus impositionem suscipimus, non videtur clericos eorum cum sacerdotii aut ministerii cuiuspiam suscipi dignitate ... Quomodo fieri potest ut eorum profanos sacerdotes dignos Christi honoribus arbitremur, quorum laicos imperfectos, ut dixi, ad Sancti Spiritus percipiendam gratiam cum paenitentiae imagine recipiamus?

Innocentii ep. ad Martianum episcopum Naresitanum (Mansi III, 1057) Superiori tempore, si tamen recte recordor, memini me tam ad dilectionem tuam quam ad fratres et coepiscopos nostros Rufum et ceteros huiusmodi litteras de clericis Naresiensibus transmisisse, his videlicet, qui se ante damnationem Bonosi asserebant ab eodem tam presbyteros quam diaconos ordinatos, ut si relicto atque damnato eius errore vellen ecclesiae copulari, libenter reciperentur, ne forte qui essent digni recuperandae salutis in eodem errore deperirent .. Tamen nunc etiam admonendam duximus fraternitatem tuam, ut si vere constat aliquos ante damnationem Bonosi ab eodem ordinatos postea voluisse vel nunc velle reverti, eos recipiendos esse, maxime cum memorati asserant se in tantum anteriori tempore ordinatos, ut sanctae recordationis virum Cornelium episcopum Sirmiensis urbis nec non et fratrem nostrum Nicaetum aliosque nonnullos fuisse praesentes cum honoribus, quos se habere commemorant, faterentur. Unde, frater carissime, si eorum assertio fidem recipit veri, suscipiendos esse ambigere non debes, quos tamdiu ecclesias sibi creditas passus es retinere.

Innocentii ep. ad episcopos Macedoniae c. 5 (Mansi III, 1061).

Voorts werd bepaald, dat ketters-gedoopten na hun bekering zelfs niet het laagste priesterambt mochten bekleden [1]).

Maar desondanks ontmoeten wij in de volgende eeuwen nog weer verschillende plaatselijke uitzonderingen.

Samenvattende mogen wij zeggen, dat de voorschriften van de Apostel Paulus steeds het richtsnoer hebben gevormd, waarmee bij het benoemen van clerici zoveel mogelijk rekening werd gehouden. In de loop der eeuwen werden deze voorschriften verschillende malen uitgebreid en nader uitgelegd, waarbij zich soms Oud-Testamentische invloed deed gelden en in enkele gevallen het Westen verder ging dan het Oosten. Voorts was het vaak harde noodzaak, dat tijdelijk van Paulus' richtsnoer moest worden afgeweken. Doch dan was men zich ter dege hiervan bewust. Dit moge blijken uit een brief, welke Paus Pelagius II in het jaar 585 aan een van zijn bisschoppen schreef, waarin hij klaagt, dat het verval in zijn tijd, waardoor niet alleen verdienstelijke mensen, maar zelfs mensen in het algemeen ontbraken, het onmogelijk maakte om alles volgens de door de Kerk gestelde regelen te doen [2]).

Winschoten.

---

[1]) Ibidem c. 4 (Mansi III, 1060) Nostra vero lex est ecclesiae venientibus ab haereticis, qui tamen illic baptizati sint, per manus impositionem laicam tantum tribuere communionem nec ex his aliquem in clericatus honorem subrogare.

[2]) *Ep. ad episcopum Florentinum* (Mansi IX, 907) Et quamvis multa sint, quae in huiusmodi casibus observari canonice iubeat subtilitatis auctoritas, tamen quia defectus nostrorum temporum, quibus non solum merita, sed corpora ipsa hominum defecerunt, districtionis illius non patitur in omnibus manere censuram.